

UTGES AV FÖRENINGEN NORDISKA PAPPERSHISTORIKER

Tumba bruksmuseum, Röda Magasinet ses till vänster och Oxhuset till höger.

Foto: Gabriel Hildebrand

Från Tumba Bruks Museum till Tumba bruksmuseum – 40 år med fokus på pappershistoria

Dagens Tumba bruksmuseum öppnades 2005, men redan på 1950-talet fanns det planer på ett museum. År 1968 öppnade Tumba Bruks Museum, föregångare och på många sätt förebild för dagens Tumba bruksmuseum.

Man kan säga att Tumba bruksmuseum är årsbarn med Föreningen Nordiska Pappershistoriker.

År 1968 är för många av dagens unga mest förknippat med studentrevolter och medborgarrättsrörelsens kamp i USA, men det var också året då Tumba Bruks Museum öppnade i sin ursprungliga form. Den 31 augusti samma år stiftades även Föreningen Nordiska Pappershistoriker – och det första mötet ägde rum i det så kallade "Stora Stenhuset" på Tumba bruk. En och annan minnesgod föreningsmedlem minns kanske att Jan Olof Rudén nämnde detta i artikeln om NPH:s historia i NPH-Nytt 1988 i samband med föreningens 20-årsjubileum. Därefter har både enskilda personer från Tumba Bruk och museet figurerat i både NPH-nytt och efterföljaren NPHT.

Det finns således goda skäl att tro att många av NPHT:s läsare är väl förtrogna med Tumba Bruk och dess historia. Men för att övriga medlemmar och läsare

Fortsättning SIDAN 2

Från Linnés Hammarby. De konserverade planscherina inför återmonteringen. Ehrets plansch av en cederträdkvist nedan till vänster är tryckt enligt det ovanliga färgförfarandet à la poupée.

Foto: Antonio Molin

Ann Hallström, konservator på Nationalmuseet, beskriver tapeterna och det projekt som nyligen undersökte tapeternas tillstånd och möjligheterna resp. behovet av att konservera dem. Artikeln ger en intressant bild av de komplicerade problem som konservatorerna i sådana här fall har att lösa. Delvis beror problemen på husets instabila klimatförhållanden, d.v.s. den varierande fukthalten och temperaturen, delvis på andra faktorer såsom konsistensen av det använda limmet samt dragningar och spänningar i väggarna. En del av problemen har tyvärr förorsakats av tidigare konservatoriska ingrepp. Men även i dessa krävande förhållanden har högklassiskt lumppapper igen visat sig vara beständigt.

Linnés tapeter av blomsterplanscher

Under sitt besök i Linnés Hammarby senaste maj fick IPH-kongressens deltagare bekanta sig bl.a. med de unika papperstapeter som pryder Linnés skrivrum och sängkammare. Egentligen är det inte alls fråga om tapeter utan om 461 planscher av vilka flertalet är etsningar som ursprungligen tryckts för välkända botaniska bokverk. Därutöver finns en del teckningar och akvareller med blomstermotiv samt några koppartryck.

Fortsättning SIDAN 6

Nordiska Pappershistoriker (NPH)

Föreningen Nordiska Pappershistoriker (NPH) är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria i Norden. Föreningen uppmuntrar och stimulerar forskning om och dokumentation av lump och dess beredning, tillverkningsprocesser, redskap som valskistor, kypar, formar och guskredskap. Andra intresseområden är historia om bruksmiljöer och människorna vid pappersbruken, papperets användning och distribution. Vattenmärkning och datering med hjälp av pappersegenskaper är liksom papperskonservering och konstnärligt bruk av papper andra exempel på föreningens intresseområden.

Ordförande: Jan-Erik Levlin,
Tel: +358-9-511 60 49

Sekreterare: Per Jerkeman,
Tel: +08-642 51 33

Medlemsärenden och kassör:
Richard Kjellgren
Tel: +08-519 553 14

Medlemskap kan tecknas genom inbetalning av medlemsavgiften till NPHs postgirokonto 85 60 71-6 i lokal valuta. I Danmark kan inbetalning ske till postgironummer 0283 4900561, Anna-Grethe Rischel, märk talongen NPH-kontingent.

Avgifter: Enskild medlem: 200 kr,
Institutioner: 400 kr,
Företag: 900 kr

NORDISK PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT

Årgång 37, 2008 nr. 4

Utgivare: Föreningen Nordiska
Pappershistoriker

Org.nr: 887501-3628

Postgiro: 85 60 71-6

Redaktör och ansvarig utgivare:

Börje Dahlin, BgD-information
Ridargatan 19B

856 45 Sundsvall, Sverige

Tel och fax: +46 60 61 07 78

Mobil: 070-347 38 21

E-post: bgd-info@work.utfors.se

Material: bosse@mellerstedt.se

ISSN 1101-2056

Fortsättning från sidan 1.

ska få en bakgrund kan det vara på sin plats med en kortfattad redogörelse för brukets tillblivelse och historia.

Om varför Tumba Bruk anlades

Under 1700-talets förtsta hälft hade den svenska centralbanken Sveriges Rikes Ständers Bank (idag Sveriges Riksbank) stora bekymmet med förfälskade sedlar. Detta var inget nytt, och förekommer fortfarande med jämna mellanrum. Vad som kan berraktas som särskilt besvärande i sammanhanget var att en del av de förfälskade sedlarna faktiskt var tryckta på äkta sedelpapper. Detta trots garantier från de holländska pappersbruken att sedelpapperet var säkert och att ingen annan kunde få tag i det. Banken såg slutligen ingen annan lösning än att starta sitt eget pappetsbruk. Där tänkte man sig att det skulle tillverkas ett "egit papper" som skulle vara omöjligt att "efterapa". Därför uppfördes Tumba Bruk år 1755, och från och med 1759 har i stort sett allt svenskt sedelpapper tillverkats i Tumba.

Den holländska epoken

De första pappersproverna som tillverkades mellan 1755 och 1758 fann inte nåd hos bankofullmäktige, därtill var kvaliteten för dålig. För att lösa kvalitetsproblemet bjöds två holländska bröder att komma till Tumba. En av dem – Jan Mülder – kom aldrig fram utan fängslades och dog kort därefter. Den andre, Erasmus Mülder, smugglades ut med svensk hjälp via Tyskland och anlände till Tumba på försommaren 1758. Därmed inleddes den holländska epoken i Tumba. Meningen var att holländarna skulle lära även de svenska medarbetarna den teknik och alla tricks som krävdes, inklusive recept för massa m.m. Så skedde inte till en början. Istället kom också en tredje bröder (Caspar Mülder) tillsammans med sina tre söner till Tumba. Holländarna vaktade noga om sin kunskap och det var inte förrän deras barn växte upp och började arbeta som kunskapsöverföringen kom igång ordentligt.

Vid den här tiden tillverkade Tumba Bruk mest sedelpapper, även om andra typer av papper för värdetryck tillkom vartefter. Fortfarande bestod papperet av en lamell (ett lager) och var vitt.

Nya metoder – färgade sedlar i tre lager. Var och en begriper att det relativt enkla, vita sedelpapperet – trots sin goda kvalitet – inte var tillräckligt säkert. För

att ytterligare försvåra förfälskning av sedlarna utvecklades under första hälften av 1800-talet nya tekniker. År 1835 kom en helt ny sedelserie ut. Nu var papperet tillverkat i tre lameller. De yttre lamellerna var fortfarande vita medan den mellersta var infärgad i olika kulörer beroende på vilken valör papperet skulle vara till.

Även trycket förbättrades med den nya serien. Från att ha använt samma tryck teknik som vid boktryck övergick man nu till att använda koppartrycksteknik. Möjligheten att gravera komplicerade mönster ökade därmed sedlarnas säkerhet.

Från handgjort papper till maskintillverkat

Den första pappersmaskinen i Sverige installerades redan år 1832. Tumba Bruk skulle dock komma att stå fast vid handtillverkat papper ända fram till 1939 då den första pappersmaskinen köptes in. Handtillverkat papper producerades ytterligare ett antal år, och handpappers-tillverkningen lades inte ned förrän 1955 då bruket firade 200 år.

Under årens lopp kom fler och fler pappersprodukter att tillverkas vid Tumba Bruk. Under 1970-1990-talet fanns det en omfattande privatpapperstillverkning utöver den rena värdepapperstillverkningen. Så vitr skilda ting som akvarellpapper och lottpapper har tillverkats, även om fokus i regel har varit olika typer av finpapper.

Museisamlingens ursprung

Ansrädda vid bruket, bland annat ingenjör Vallentin, började redan vid 1900-talets början att samla gamla verktyg och annat som kunde vara av historiskt intresse. Föremålen förvarades länge på en vind i det s.k. Klockhuset. Där var föremålen i praktiken endast tillgängliga för anställda vid bruket.

Tankar på ett museum

I en tidningsartikel från 1959 berättas att den s.k. Kölnan hotas av rivning, men att somliga ansåg att denna byggnad skulle bli ett utmärkt museum. Kölnan byggdes 1763 och användes ursprungligen för att bereda malt inför ölbryggnings. Dessutom fanns det fyra små enrummare avsedda som lägenheter för bruksarbetare. I en av dessa bodde och verkade också brukets första skolmester Carolina Öman.

Tumba Bruks Museum 1968 – 2004

Till slut beslutades det att Kölnan skulle renoveras och att bruket skulle få sitt

Intendent Elin Ekeröth på Tumba bruksmuseum instruerar en elev från Tullingebergsskolan i konsten att göra papper.

Foto: Tullingebergsskolan

eget museum. År 1968 stod Tumba Bruks Museum äntligen klart, mycket tack vare eldsjälar som Georg "Joje" Anzelius och Herbert Carlsson. Förutom Kölnan fick museet även tillgång till det gamla spannmålsmagasinet som fick fortleva som magasin, men nu för museiföremål istället för grödor.

I Kölnan fanns utrustning för att tillverka papper. Kyp, guskplats, läggstol, press och hängeri på nedre plan, tillsammans med ett litet kontor för museets anställda. På andra våningen kunde besökaren få se en lång rad foton från brukets historia, Carolinas rum, diverse utrustning och en modell av ett s.k. dubbelkyplag. Här fanns även ett antal montrar av enklare modell. I en av dessa kunde besökaren få veta mer om tillverkningsprocessen för ett dubbelverkande vattenmärke.

Hela museet omfattade färre än hundra kvadratmeter i utställningsyta och försäljningen av handgjort papper skötes i kontorsdelen som för övrigt också innehöll en stor monter med vattenmärken. Finansieringen stod Tumba Bruk

för och personalen bestod av verksamma och pensionerade bruksarbetare med lång erfarenhet.

Verksamheten som bedrevs kretsade i huvudsak kring visningen av hur man tillverkar papper för hand, och något café fanns det inte. Tillgängligheten för handikappade var mycket begränsad och större grupper kunde svårtigen tas emot. Den huvudsakliga kvaliteten bestod i de museianställdas rika kunskaper och den genuina känslan som byggnaden bidrog med. Förutom att många skolbarn fick lära sig om papper så hade museet även ett tidvis omfattande samarbete med olika typer av högre utbildningsställen. Elever från konstfack och KTH fick komma till museet för att lära sig forma ett gott ark, och de gamla pappersmakarna var goda lärare, även om de ibland kunde vara stränga!

Försäljningen av Tumba Bruk – och ett nytt museum skapas

Den 4 juni 2005 öppnade Tumba bruksmuseum sina portar för allmänheten efter en genomgripande förändring. (Se

även NPHT nr 2/2005: "Tumbas nya museum för sedelpapper invigt".)

Bakgrunden till dagens Tumba bruksmuseum är Sveriges Riksbanks försäljning av AB Tumba Bruk till den amerikanska firman Crane 2001/2002. Större delen av bruksområdet – byggnader såväl som mark – övergick samtidigt i Statens fastighetsverks ägo. Riksbanken anlätade Kungl. Myntkabinettet (KMK) för att få hjälp med inventeringen av de historiska föremålen. En stor del av dessa var redan placerade i det gamla museet, även om mycket fortfarande fanns utspritt i fabriksbyggnader och uthus.

En stiftelse skulle bildas av Riksbanken för att hantera det historiska arvet och säkerställa att museiverksamheten kunde finansieras i framtiden. Ursprungligen tänkte man sig från bankens sida att stiftelsen skulle driva museet, men ganska snart stod det klart att en sådan lösning inte var lämplig. Istället kontaktades KMK på nytt och tillfrågades om det fanns intresse av att ta hand om denna drift. Museidirektör Ian Wiséhn fann idén tilltalande – dock med förut-

Kölnan är den tredje äldsta byggnaden på bruksområdet och uppfördes 1763. Här öppnade Tumba Bruks Museum år 1968, lite drygt tvåhundra år senare. Idag finns här utställningar om livet på bruket och lite om utvecklingen i Botkyrka kommun.

Foto: Richard Kjellgren

sättningen att det nya museet fick bättre utrymmen och att finansieringsfrågan kunde lösas tillfredställande.

Riksbanken fann att detta var en god lösning och bekostade renoveringen av de aktuella byggnaderna och placerade därtill en stor summa pengar i Stiftelsen Tumba Bruk, vars huvudsakliga uppgift är att bekosta driften av museet.

Namnbyte

En nödvändig förändring var att namnet Tumba Bruks Museum ändrades. Detta beror på att företaget Tumba Bruk inte längre existerar och att museet har för avsikt att spegla hela historien fram till idag och framöver. Bruket som område och tillverkningsplats existerar i högsta grad däremot, vilket gör att namnet Tumba bruksmuseum kommer att vara giltigt både för den tid som förflutit och den tid som stundar. Från att ha varit ett museum vars existens utgick från företaget Tumba Bruk har verksamheten

omstöpts till att utgå från hela bruksområdet och dess innevånare i dåtid och nutid.

Det nya Tumba bruksmuseum 2005 – 2008

Som redan påpekats ovan drivs idag Tumba bruksmuseum av Kungl. Myntkabinettet. Det är för övrigt ett av de äldsta museerna i landet, endast livrustkammaren på Stockholms slott har samlingar vars ursprung är lika gamla. Kungl. Myntkabinettet och Historiska Museet utgör tillsammans myndigheten Statens Historiska Museer. Tumba bruksmuseum är således statligt. Därmed omfattas museet av de regelverk och därmed förknippad byråkrati som gäller all statlig verksamhet.

En avgörande skillnad finns dock mellan Tumba bruksmuseum och de övriga två museerna inom myndigheten, nämligen finansieringen. Staten ställde som krav att kostnaderna för Tumba

bruksmuseum inte skall belasta anslaget för myndigheten Statens Historiska Museer. Det innebär att all finansiering sker med hjälp av Stiftelsen Tumba Bruk och externa sponsorer. Även om Sveriges Riksbank var generös vid skapandet av stiftelsen går det inte att bortse från det faktum att kapitalet i stiftelsen är i minsta laget om museet ska kunna drivas enbart med dessa medel. Botkyrka kommun har valt att sponsra museet med 200.000 kr årligen mot att alla skolor i kommunen får besöka museet utan kostnad (avgiften för skolvisning är vanligen 500 kr per klass för skolor utanför kommunen). Crane AB har även varit med och sponsrat, först med 400.000 kr i samband med uppbyggnaden, och från och med 2009 med 150.000 kr per år.

Fler hus – utökade öppettider

Idag består Tumba bruksmuseum av fyra byggnader varav tre innehåller utställningar. I Oxhuset visas de svenska

sedlarnas historia och lite om hur säkerhetsdetaljerna är utformade på dagens sedlar. I Röda Magasinet finns allt som behövs för att tillverka handgjort papper, i stort sett utformat på samma vis som i det gamla museet, men med betydligt bättre utrymme. Här finns även en utställning om pappershistoria. I Kölnan kan besökaren numera stifta bekantskap med livet på bruket och även få veta lite om arbetsförhållandena och hela kommunens historia. Spannmålsmagasinet är fortfarande magasin för museiföremål. Tyvärr är klimatförhållandena inte de bästa vilket innebär att byggnaden inte går att utnyttja fullt ut för detta ändamål.

En av nackdelarna med det gamla museet var de snålt tilltagna öppettiderna. Ville man besöka Tumba Bruks Museum under allmänt öppethållande fick man se till att pricka in sista helgen i en månad, och dessutom undvika sommar-månaderna juni – augusti då museet var helt stängt. Idag är situationen en annan. Idag håller Tumba bruksmuseum öppet alla helger året runt för allmänheten och hela sommaren tisdag – söndag, alltid 11.⁰⁰-16.⁰⁰. När museet är öppet hålls minst en allmän visning, under sommaren i regel två. Vidare har museet idag fri entré. Året runt är det också möjligt att mot avgift boka visningar, konferenser, lunch och middag.

Ökad tillgänglighet på flera sätt

En stor skillnad mot förr är att museet idag kan ta emot handikappade i större utsträckning än förut. De två viktigaste byggnaderna, Oxhuset och Röda magasinet, är fullt tillgängliga och de utställningar som är placerade i Kölnan kommer från och med i vinter att finnas tillgängliga via en dator i Oxhuset för den som är rörelsehindrad. Inläsningen av materialet och bilderna är resultatet av ett samarbete mellan museet och Statens fastighetsverk.

I Kölnan finns även kontor för museipersonalen samt ett övernattningsrum med pentry och tillgång till dusch. Tanken är att ge forskare kostnadsfri logi i mån av behov.

Tumba bruksmuseums hemsida är också ett sätt att sprida kunskap, framförallt till skolan. Under ett års tid arbetar två personer från och till med att skapa skolsidor anpassade till mellansta-

dienivå. Resultatet blev över förväntan och har visat sig fungera både för barn och vuxna.

Utställningar och program-verksamhet

De äldre bruksarbetare som en gång lade grunden till ett museum på Tumba bruk är långt ifrån bortglömda. Även om dagens Tumba bruksmuseum har ett betydligt bredare mål och omfattande verksamhet så bygger än idag en stor del av verksamheten på att museipersonalen visar hur det går till att tillverka papper för hand. Varje år organiseras kurser i papperstillverkning för privatpersoner. Sedan två år tillbaka finns också en specialkurs för lärare som är anpassad efter skolans behov. Liksom förut anordnas specialvisningar och kurser för t.ex. elever vid KTH och Konstfack. Även om utställningarna idag innefattar ämnen som bankhistoria, kommunhistoria och liknande så är hjärtat i verksamheten fortfarande papperstillverkning.

Sedan nyöppningen av museet 2005 har Tumba bruksmuseum haft 11 tillfälliga utställningar, alltifrån japansk paketinslagning, kläder av papper till den nuvarande utställningen om papperskonst. Under 2009 öppnas ytterligare en basutställning, den här gången om brandskyddet vid bruket. Naturligt nog kommer den nya utställningen att inrymmas i det gamla Spruthuset från 1926 som renoveras av SFV. Driften kommer att finansieras genom ett extra årligt bidrag från Botkyrka kommun, men till finansieringen av utställningsbyggandet sökes i skrivandes stund sponsorer.

Internutbildning, studiebesök och nätverksarbete Idag arbetar två äldre bruksarbetare på Tumba bruksmuseum, pappersmästare Gunnar Ståhl och Solveig Arnqvist från vattenmärkesavdelningen. Båda är duktiga guider och har arbetat många år på bruket. Undertecknad och intendent Elin Ekeröth har däremot en bakgrund i museibranschen. För att säkerställa att kunskapen om papperstillverkningen ska finnas kvar med bibehållen kvalitet innebär detta att den yngre personalen får gå igenom en ordentlig upplärning i konsten att göra papper för hand, hur holländaren fungerar och hur efterbearbetningen/färdigörningen går till.

Sedan 2005 har personal från Tumba bruksmuseum också besökt ett flertal andra bruk, både inom och utom landet. Resorna har gått bland annat till Ösjöfors, Lessebo, Silverdalen, Kvarnbyn, Fabriano (Italien) och Crane & Co (i USA). Syftet är dels att öka personalens kompetens, men även att skapa och upprätthålla nätverk i olika former. Ett led i detta är också Tumba bruksmuseums engagemang i Nätverket för pappersmakare i Sverige (se bl. a. NPHT ¾ 2005 s. 10). Förutom att de olika medlemmarna ges möjlighet till informations- och erfarenhetsutbyte så har nätverket också haft en gemensam monter under SPCI-mässan 2008 (sponsrad av SPCI).

Tumba bruksmuseum i framtiden

Museet ska fortsätta att hålla öppet för allmänheten i så stor utsträckning som möjligt. Den utåtriktade verksamheten i form av visningar, kurser, seminarier och andra evenemang ska fortsätta och om möjligt ökas.

Utöver dessa tämligen självklara mål ska Tumba bruksmuseum också verka för att det blir lättare att forska kring papperets historia generellt, och Tumba i synnerhet. Bland annat finns bortåt 350 handformer bevarade från perioden 1850-1955. Arkivmaterial som av någon anledning inte hamnat i Riksarkivet i Arninge (där merparten av arkivalier från perioden före 1970 finns idag) bör sorteras och katalogiseras. Det finns en bok som beskriver brukets historia fram till och med 1955 (Erik Castegren, Riksbankens pappersbruk Tumba, Minneskrift till dess tvåhundraårsjubileum år 1955, Stockholm, 1955). Den bör på sikt kompletteras med en skrift som behandlar tiden från 1955 fram till idag.

Tumba bruksmuseum är också institutionell medlem i NPHT och ser föreningen som en naturlig och viktig kontaktpunkt, liksom Nätverket för Pappersmakare i Sverige. Sedan nyöppningen 2005 har museet haft ca 50.000 besökare, en siffra som förhoppningsvis ökar i framtiden.

Richard Kjellgren
Platsansvarig, Tumba bruksmuseum

Linnés tapeter av blomsterplanscher, ett konserveringsprojekt

År 1762 färdigställdes en praktfull man-gårdsbyggnad av timmer på gården Ham-marby i Danmarks socken i Uppland. Husets byggherre botanikern Carl von Linné lät för eget bruk iordningsställa en skrivkammare och en sängkammare på övervåningen i husets västra del. Väg-garna i de båda rummen kläddes in med botaniska planscher istället för tidens vanligare blocktryckta och målade pap-perstapeter. De exklusiva planscherna var tecknade och graverade av skick-liga illustratörer som Georg Dionysius Ehret, John Müller, Richard Lancake och Charles Plumier och egentligen avsedda för praktfulla bokverk.

Ett decennium efter att huset tagits i bruk fick Linné besök av en isländsk resenär vid namn Hannes Finnesson. Gästen frågade om inte planscherna risk-erade att förstöras av fukt men Linnés svar var "jo det göra de, men där skola de vara, jag vill kunna se på dem så länge jag lever". Ytterligare sju år senare och efter Linnés död beklagar sonen att vatten läckt in och skadat blomsterplanscherna. Han skulle gärna se att de byttes ut, men Linnés änka Sara Lisa vårdade sin makes minne och rummen bevarades relativt intakta under hela den tid familjen von Linné ägde fastigheten.

Förvärvades av staten

1879 förvärvades Hammarby med in-ventarier av svenska staten och den reg-uljära museidriften inleddes. Uppsala universitet har sedan dess svarat för verk-samheten och vården av inventarierna medan vården av byggnaderna har skötts av statliga byggnadsförvaltare, idag Stat-ens Fastighetsverk. Snart efter köpet inventerades restaureringsbehoven och trots den ständiga bristen på pengar gjor-des omfattande arbeten. Byggnadsdetaljer byttes ut och tapeter rekonstruerades och nytrycktes. Blomsterplanscherna i Linnés arbets- och sovkammare konstaterades vara i stort behov av konservering men under de första decennierna i statlig vård verkar det endast vara tillsyningsmannen som utfört vissa lokala åtgärder som att klistra över hål och fästa lösa flikar.

I augusti 1937 lämnade Nils Nehlin en redogörelse för hur han hade konserverat planschtapeterna i Linnés båda rum. Nehlin var anställd vid landsarkivet i Uppsala som bokbindare och beskrevs av sin chef som en av landets skickligaste

Planschens fysiska skador syns väl i bilden. Papayaträdets lövverk har mist sin gröna ton medan fjärilarnas röda och blåa färger varit mer stabila. Hela ytan är täckt med gulnad silkesslöja. Planschen är hämtad ur /Plantae et papilione rariores/ av Georg Dionysios Ehret.

konserveratorer. Under två vårveckor ar-betade Nehlin med att konsolidera väg-gbeklädnaderna. Spåren efter honom är lätta att identifiera genom den korta rap-port han lämnade till sin uppdragsgivare och de konserveringsmaterial som är synliga på väggen. Han klistrade silkess-löja på några av de svårast vattenskadade planscherna och fäste remsor av japan-papper över planschernas skarvar och större revor. Slutligen har han bestrukit

planscherna i sängkammaren med en ge-latinlösning. Han ansåg dem vara i bety-dligt bättre skick än dem i skrivkamma-ren. I det rummet använde han istället ett konserveringsmedel som nyligen kom-mit i bruk, dokumentlacket Cellit. 1937 räknades alltså detta cellulosalack som ett stabilt och verkningsfullt konserver-ingsmedel. Idag misstänker vi att lacken bidragit till den markanta brunfärgningen och försurningen av skrivrumstapeten.

241 planscher

År 2002 blev jag ombedd att undersöka konditionen hos planschtapeterna på Linnés Hammarby. I sovrummet rör det sig om sammanlagt 241 planscher som täcker totalt 29 kvadratmeter väggyta. De hör huvudsakligen till tre bokverk: *Plantae Selectae*, *Plantae et Papiliones Rariores* och *The Gardeners Dictionary*. Därutöver finns en del teckningar och akvareller med blomstermotiv och några udda koppartryck. Planscherna är tryckta i mitten av 1700-talet på kraftigt papper i två olika format, dels ett något större ca 50 x 35 cm dels ett mindre ca 40 x 25 cm. I släppljus kan man ana ett vattenmärke i form av en krönt sköld med en lilja på. Andra tryck från samma plåtar har spårats som referensmaterial och både Stockholms och Uppsalas universitetsbibliotek har inbundna utgåvor av *Plantae Selectae* som gavs ut av Christoph Jacob Trew. Uppsalas exemplar är utsökt kolorerat med färgerna bevarade på ett sätt som bara är möjligt i en väl tillsluten bok. Det är inte svårt att förstå hur stolt Linné måste ha varit över sin ovanliga och en gång så färgsprakande tapet.

Svåra vattenskador

Jag kunde konstatera att planscherna var svårt vattenskadade, blivit starkt gulnade, att de kolorerade trycken visade omfattande nedbrytning relaterad till kopparhaltiga färgpigment samt att färgerna var i hög grad urblekta. Planscherna verkade sitta tämligen löst på väggen. Materialen från de tidigare konserveringsåtgärderna hade brutits ned och orsakade spänningar och dragningar. Planscherna bedömdes vara i stort behov av konservering. Skrivrumstapeten bestående av 220 planscher ur Burmans verk om amerikanska växter hade genomgått en ommontering och konservering 1953, medan sovrumstapeten troligen satt kvar i sin ursprungliga montering och därför verkade mer sårbar. I samarbete med Universitetsbibliotekets konservator Per Cullhed genomfördes en fördjupad analys av konditionen på sovrumstapeten. Det ledde vidare till att varje plansch i sovrummet gavs en position i ett koordinatsystem för att sedan fotograferades och tillståndsbekräftades individuellt.

Under 2005 bjöd Fastighetsverket in en större grupp konservatorer och antikvarisk expertis till ett seminarium där förutsättningarna för en konservering diskuterades. Detta var en unik händelse och innebar den samlade kompetensen genomlyst frågan ur många

synvinklar. Seminariet pekade ut flera omständigheter som borde undersökas vidare. En omfattande klimatundersökning inleddes för att kartlägga fukthalt och temperatur i byggnaden. En anvisning utarbetades för den dagliga omsorgen av museimiljön. I den beskrivs städåtgärder, hantering av dagsljus och hur man kan minska slitaget – faktorer som räknas som preventiv konservering.

Diskussionerna fortsatte i en arbetsgrupp om de praktiska konserveringsåtgärderna i sovrummet. Vilka åtgärder var möjliga? Konservering på plats som Nehlin hade gjort? En nedtagning för att åstadkomma en stabilisering från baksidan? Eller kanske lämna tapeten helt orörd? Även det sistnämnda är ett aktivt val och måste motiveras väl. Gruppen genomförde en riskanalys för att väga möjligheter och svårigheter mot varandra. Slutligen fick jag uppdraget att som en pilotstudie ta loss ett väggfält med 24 planscher för att konservera dessa och återmontera dem. Resultatet av arbetet skulle sedan bli vägledande för den fortsatta konserveringen i rummet.

Orörda sedan Linnés livstid?

I maj i år, strax innan IPH besökte Linnés Hammarby i samband med kongressen i Stockholm, började arbetet. Inledningsvis var jag skeptisk till att de botaniska planscherna var orörda sedan Linnés livstid. Det fanns en del gamla rostkantade hål i kanterna som tydde på att de en gång varit spikade på väggen i en annan position än de sitter idag. Vissa planscher var mer gulnade och trasiga än de omgivande. Väggbeklädnadens montering avviker också något från den gängse i svenska 1700-talsrum. Vanligen består pappers- och tapeter av våder av hopklistrade ark som sammanfogats med lodräta sömmar till hela väggfält och därefter spikats upp på reglar. Det har också förekommit att våderna spikats var för sig på väggen eller att tapetpapperet klistras på väv som sedan spikas eller klistras upp. Hammarbys helklistrade väggfält kändes modernare än dessa tekniker.

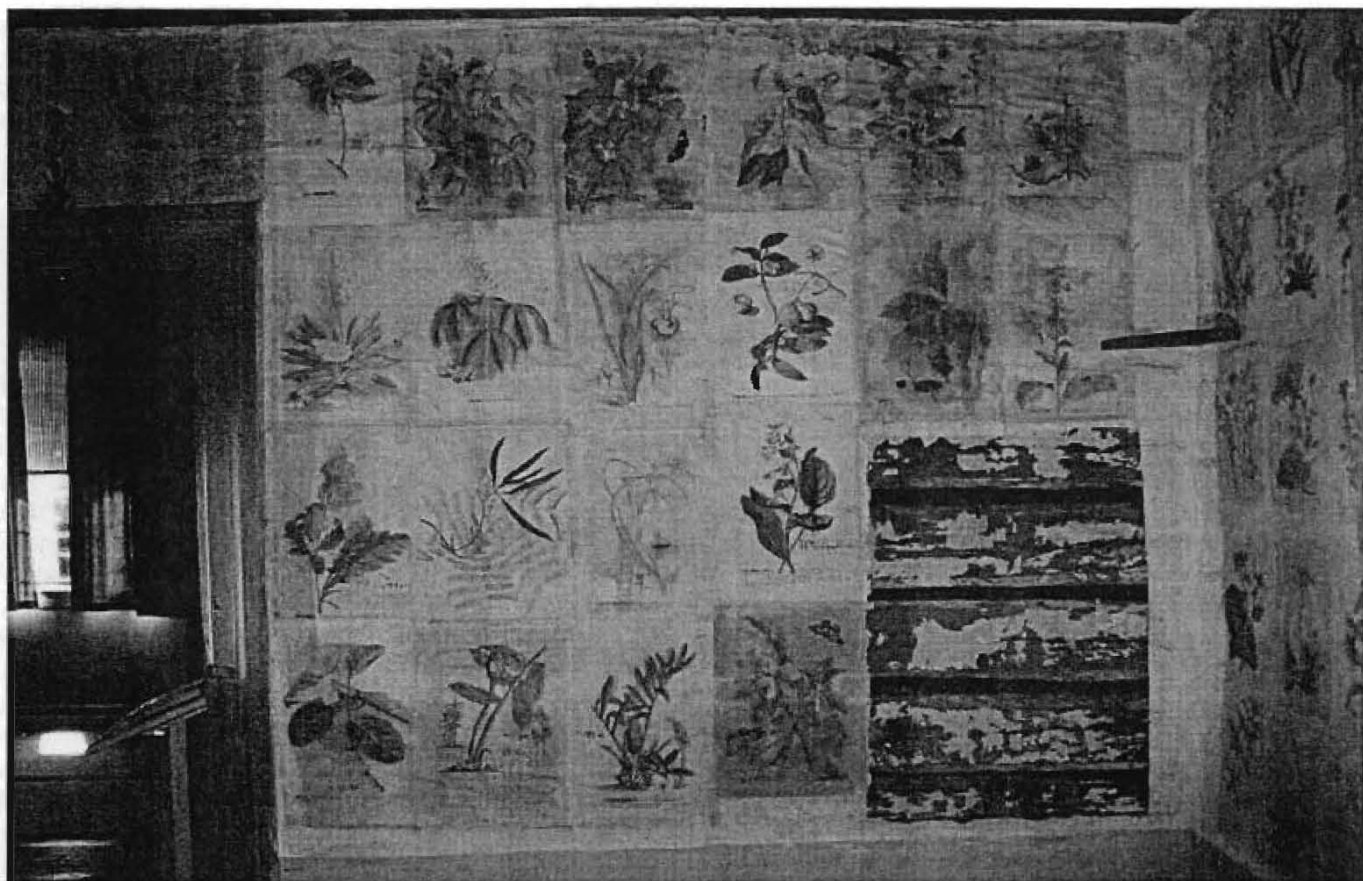
Oförändrad montering

Ett snitt längs med planscherna i deras nedre hörn avslöjade monteringsålder. Under planschpapperet satt ett relativt tunt, ljus och slätt kartuschpapper som helt bestruktits med klistret innan det spänts upp på väggen ark för ark. På detta papper hade planscherna klistrats. Först kant i kant i våder och därefter lätt sträckta över den pappersfodrade väggen.

För att jämna ut väggen under fodret och mellan timmerstockarna hade ett grovt hårt papper skurits i remsor och klistrats fast över stockvarven. Under dessa pappersremsor satt husmossa. Lagerföljden var helt intakt och det fanns inga spår av att monteringen skulle ha ändrats sedan den först placerats på timmerväggen. Detta visar att den måste ha varit den ursprungliga. Nu blev det också uppenbart att många av de kraftiga horisontella revorna i papperet orsakats av torksprickor i timret. Stockarna i huskonstruktionen hade varit tämligen färska när planscherna klistrades upp på väggen och fortsatt torka efteråt. Men var kommer de rostiga spikhålen från? Och hur kommer det sig att en del planscher har stora klisterslackar och rester av papper på framsidan? Den enda förklaringen är att Linné redan i sin stadsbostad hade planscherna på väggarna men tagit loss och flyttat med dem till Hammarby. Redan 1747 skrev han faktiskt i ett brev till Georg Dionysius Ehret att han hade blomsterplanscher på väggarna. Vi får förutsätta att Ehret uppskattade denna hantering av bokillustrationerna. I vilket fall som helst försåg han Linné med många nya planscher under de följande åren.

Jag lossade planscherna från väggen med hjälp av skalpell och olika slags spatlar. Punktvis användes ånga för att mjuka upp klistret men till slut måste jag konstatera att jag underskattat det gamla klistrets vidhållningsförmåga. De två första planscherna lossnade ganska lätt men de två nästa satt så hårt att jag befarade att mina verktyg gav upphov till nya hål och bristningar. Efter att ha lossat totalt fyra planscher kändes det säkrast att avbryta den utesödande nedtagningen och övergå till fortsatt undersökning i konserveringssateljén.

Det ursprungliga klistret låg i tjocka lager och innehöll bruna fibrer. I Sverige fanns länge en tradition att använda rågmjölksklistret, och det var sannolikt också fallet på Linnés Hammarby. Klistret innehöll mycket alun vilket troligen bidragit till att det fortfarande verkade så intakt men också till papperets låga pH-värde: omkring 4. De japanpappersremsor som konservator Nehlin klistrat på var trots att de fästes med stärkelseklistret extremt svåra att få bort. Jag har lyckats lösa upp klistret på enzymatisk väg men nådde ingen framgång förrän jag använde två helt olika enzymer, utöver amylas även trypsin som bryter ned protein. Utöver ett stärkelseklistret av fabrikatet Hernia använde Nehlin klistret av vetemjöl.

Väggens timmerstockar med foderpappersrester syns när fyra planscher tagits loss. Ännu är papperet vitt i vissa planscher som den med citrusfrukterna. Andra har gulnat kraftigt och fragment har till och med fallit bort som på planschen med yuccaplantan intill dörren.

Foto: Ann Hallström

Efter att ha avlägsnat klister, foderpapper och Nehlins lagningar höjde jag pH-värdet i papperet genom att vata det med en svag kalciumlösning. Genom att arbeta på lågtrycksbord gick processen snabbt och skonade färgerna. Fuktränder gick att tvätta bort helt men förövrigt återstod mycket av missfärgningen av papperet. Hål och revor fylldes i med engelskt handgjort lumppapper och japanpapper varefter planschernas fodrades med ett relativt tunt, långfibrigt papper av kozufibrer.

Störst säkerhet om planscherna lämnas orörda

Jag diskuterade de fortsatta åtgärderna med arbetsgruppen efter att ha övervägt resultatet och ställt det i relation till de timmar nedtagnings- och konserveringsarbetet tagit. Min slutsats var att planscherna sitter stadigt på väggen och att de trots sitt nedbrutna skick är i störst säkerhet om de lämnas orörda. Kraftfulla hot mot tapeterna kan vara takläckage, beröring, ljus, insektsangrepp och det fuktiga klimatet. Genom att förebygga dessa risker

och genom god tillsyn kan blomsterplanscherna bevaras på ett effektivare sätt än genom en nedtagning och konservering. Arbetsgruppen beslöt att inget mer av tapeten ska lossas i dagsläget. Istället återmonterades de fyra planscherna på sin plats på väggen. Med moderna papper strävade jag att efterlikna den äldre monteringen med fokus på reversibilitet. Planscherna bildar en hörnruta vars fortsatta kondition kommer att kunna studeras. På plats i sovrummet har jag fortsatt att undersöka förutsättningarna för konservering in situ och varsamt gjort rent alla väggarna. En viktig erfarenhet är att springor i tapeterna bildar krypin och övervintringsplatser för flugor och nätvingar. Om insekterna dör och blir kvar bakom papperet kan änglar lägga ägg i dem och man får en fortsatt biologisk aktivitet bakom tapeten som orsakar både nya hål och fläckar. Sett ur det perspektivet är det lätt att förstå varför Nehlin var noga med att klistra så många pappersremsor över planscherna och att det är viktigt att fortsätta att hålla tapetens yta hel och sluten.

Forskningen har nått längre idag

Jämfört med Nehlins tid har forskningen inom papperskonserveringen nått längre idag. Vi har större kunskaper om materialens beständighet tack vare bland annat försök med accelererat åldrande. Samtidigt är det angeläget att studera gamla konserveringsprojekt eftersom de kan ge vittnesbörd om materialens nedbrytningstakt i praktiken. En lärdom är att all konserveringsdokumentation måste vara detaljerad och även beskriva resonemanget kring valet av åtgärd. Det är många gånger intressantare att veta varför en åtgärd har gjorts än exakt hur den är gjord. Nehlins tankar kring sitt arbete skulle jag vilja veta mer om och jag känner god lust att dyka ner i arkiven och söka mer information om hur papperskonserveringen bedrivits i vårt land genom tiderna. Min förhoppning är att nästa och nästnärsta generation konservatorer som ställs inför bevarandeproblematiken på Linnés Hammarby ska ha de hästa förutsättningarna att ta vid där jag slutade.

Ann Hallström

Konservator, Nationalmuseum